

Zsolt Péter

A demokrácia hiánya a nyilvánosságban

Három állítás a hazai nyilvánosság demokráciadeficitjének okairól: az egyik, hogy a gazdasági racionalitást hajlamosak vagyunk háttérbe szorítani, a másik, hogy a szakmai értékek ismerete-becsülete gyenge, és a harmadik, hogy a hétköznapokat áthatja az elvtelenség, a lovagias viselkedés hiánya.

Francis Fukuyama egy mára elhíresült, a magyar kormányt kritizáló [blog-bejegyzésében](#) – amelyik nem volt mentes a tárgyi tévedésektől – felhívta a figyelmet egy sokak által ismert jelenségre. Meghallani ezt azonban idehaza mégis kevesen hallották meg. Magyarországot állította példának arra, hogy lehet egy társadalom intézményrendszere demokratikus, de ez mit sem ér, ha a politikusai gondolkodása nem demokrata (a fordított helyzetre pedig Angliát állította példának).

Mi most még mélyebbre igyekszünk ásni, mert nem a politikusokban meglévő problémákról, hanem a társadalom alapegységeit képező vállalkozásokból, azok közül is a nyilvánosságban megfigyelhetőkről lesz szó. Nem tanulmány, hanem esszészerűen írjuk ezt meg, ahogyan Fukuyama hozzászólását sem tanulmányként érdemes dekódolni. A kormányzati kommunikáció így tette, és rá is [mutatott a hibákra](#).

Olyan párbeszéd ez azonban, mint amikor valaki egy fontos állítást tesz, ám a partner a helyesírási hibáiról hajlandó csak értekezni.

Fukuyama állítása alighanem közhely: vannak országok, amelyek kívülről demokratikusnak látszanak, de belülről nem akarják alkalmazni a demokratikus eljárásmenetet, és könnyen át is tudják alakítani a rendszert olyanná, hogy a nem demokratikus eljárásmenetek se legyenek törvénytelenek. Mindez pedig sokakat nem zavar majd, mert az emberek tudomásul veszik saját valóságukat. S vannak olyan országok, ahol nincsenek is intézményi garanciái a demokráciának, a kiskapukon azonban igen kockázatos közlekedni, és a demokrácia nagyszerűen működik. Ezt az összefüggést eddig is mindannyian ismertük, az újdonság csak annyi, hogy Fukuyama a negatív példára Magyarországot hozta.

Mit lehet ilyenkor tenni? Lehet arról beszélni, hogy az intézményrendszereink milyen demokratikusak, hogy a demokráciában a választásokat az emberek döntenek el, és nem a választói rendszer, és helyre lehet tenni azt a tévedést is, hogy a bíróság és az alkotmánybíróság nálunk nem ugyanaz stb. Ám ezek a válaszok nem az alapvető állításra adott válaszok. Hogy a két kommunikátor szándékosan beszél-e el egymás mellett, vagy az értetlenkedés véletlenszerű, azt nem tudhatjuk, de valószínűnek tartjuk, hogy a nem-értés oka egészen mélyen gyökerezik. A hétköznapjainkban, a napi tapasztalatainkban, a magától értetődőnek tartott dolgokban, az életvilágunkban.

Fukuyama műveiben előszeretettel alkalmaz mikroszintű elemzéseket, és ezzel a módszerrel meg is hódította a világot. A mikroszintről építi fel például az adott társadalom kapitalizmusának gazdasági sikerességét, vagy akár a szakszervezetek társadalomba való beágyazottságát. Ezek a mikroszintű struktúrák ismétlődnek nagyobb egységekben, azok pedig még nagyobbakban, akár a fraktálok. Így, hogy a magyar miniszterelnököt „autoriter sértődékenynek” nevezi, számunkra tűnhet kötekedő személyeskedésnek, számára viszont lehet a szokásos módszer, az egyéni értékekből és személyiségből kibontható társadalomkép.

Ennek az írásnak a célja nem Fukuyama blogbejegyzésének az általa használt tudományos módszerű rekonstrukciója és továbbvitele, de annyiban érdemesnek tűnt vele foglalkozni, hogy ráirányítsuk a figyelmet magára a módszerre. Nem egyszerűen a politikusi viselkedés, hanem a hétköznapi emberek gazdasági és nyilvánossági tevékenysége az, amiből építkezhetünk. Fukuyama ilyenkor rengeteg példát gyűjt és sorol fel, de ezek bármilyen meggyőzően szerveződnek egységes mondandóvá, mégis csak *ad hoc* példák. Az itt felvázolt példa egyedi, és szintén véletlenszerű, ráadásul nem beazonosítható módon kerül leírásra éppen azért, hogy ne legyen belőle személyiségi jogi vagy sajtóper.

Máris mondandónk egy lényeges eleméhez érkeztünk. Három dolgot kívánunk ugyanis állítani. Az egyik, hogy a gazdasági racionalitást hajlamosak vagyunk háttérbe szorítani, a másik, hogy a szakmai értékek ismerete-becsülete gyenge, és a harmadik, hogy a hétköznapokat áthatja az elvtelenség, a lovagias viselkedés hiánya.

A példa egy kistérségi lapcsoport, amelynek az orientációja baloldali. Megnyilvánul ez a tulajdonos szegényekkel kapcsolatos szolidaritásában, a szélsőjossal szemben táplált attitűdjében. A tulajdonos és a hálózathoz tartozó kiadványok főszerkesztője közötti viszony erősen hierarchikus. A szerkesztők „papíron” függetlenek. Ez a függetlenség annál is inkább indokolt lehetne, mert fizetést nem kapnak, csak az általuk szerzett reklámbevételek egy részét tarthatják meg, sőt, ahhoz, hogy a felületet megtölthessék tartalommal, akkor is fizetniük kell valamennyit, ha semmi reklámbevételt nem szereztek. A viszony elméletileg tisztán gazdasági, a költségvetési korlát igen kemény. Mindez nem párosul azonban szerkesztői autonómiával, mert a felületre az anyagot nem csak a szerkesztő teszi fel, hanem a tulajdonos is, sőt a tulajdonos meg is akadályozhatja a főszerkesztő által felrakni kívánt anyagot oly módon, hogy technikailag a kódok nála vannak, és így lehetősége van az előzetes cenzúrára.

Mit mondana egy ilyen mikrostruktúrára Fukuyama? Talán azt, hogy a vadkapitalizmus gazdasági kiszolgáltatottsága párosul a közép-európai „értelmiségi” nyilvánosság befolyásolással. Mi legalábbis erről a viszonyról ezt állítjuk. Meglehetősen sok igazságtalanság van benne, ugyanis lehet valakit gazdaságilag kizsákmányolni, és azt mondani, hogy ezek között a feltételek között viszont szabad vagy, ha pénzt keresel, és betartod a törvényeket, bontakoztasd ki a tudásodat úgy, ahogyan tudod. Ilyen esetben, ha szorongatnak is a körülmények, a főszerkesztő motiválttá válik, mert tudatában van a tulajdonostól való függetlenségének. A nyugati kapitalizmust ez a fajta viszony is tette naggyá. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a tulajdonos teljesen magára hagyta volna a szerkesztőségeket, de nagyfokú szabadság figyelhető meg. Hasonlóképpen a kapitalizmus más területein is a sikeresség és a lánc akármelyik elemén helyet foglaló autonómia között igen erős az összefüggés. Minél nagyobb autonómia biztosítható a munkavállalónak, amellyel nem él vissza, annál nagyobb a gazdasági sikeresség (ez egyébiránt szintén Fukuyama egyik tétele).

Visszatérve hazánkra. Még egy „elfogadhatónak” tűnő változat az is, hogy beleszólunk a gondolkodásodba, megmondjuk, hogy miként gyakorold a szakmát, nem lehetsz szabad, de biztosítjuk számodra a megélhetést. Egy ilyen kapcsolatban megtörik kissé a lelket, sarokba szorítják az újságírókat, a rendezőket, az értelmiséget stb. az egzisztenciális függéssel, de megvédik a piaci kiszolgáltatottságtól. Ez a szocialista modell.

A posztkommunista állapot viszont az előző kettő szerencsétlen kombinációja. Autonómia felszámolva, egzisztenciális biztonságtól pedig megfosztva. Minderre rárakódik még a hazugság is, amelyben azt állítják a vállalkozónak, hogy az újságíró, az értelmiségi a maga ura lehet, miközben tulajdonképpen előzetes cenzúrát gyakorolnak felette. A hazug helyzet további morális megnyomorodáshoz vezet, hiszen miközben azt állítják a főszerkesztőnek, hogy tegye a dolgát, és szakmailag

nyújtsa a maximumot, addig azt várják el, hogy úgy tegye a dolgát, ahogyan az a tulajdonosnak tetszik – ha jót akar.

A tulajdonos értékorientációja egyébiránt kiszámítható, de ezzel akármennyire is szimpatizál a főszerkesztő, szakmai szempontból a konfliktus borítékolva van, Ugyanis a tulajdonos meg nem tudja, hogyan kell jól cikket írni (rendezni, művészeti alkotást létrehozni stb.), hogyan lehet a nyilvánosság érdeklődését felkelteni, hogyan kell megszólítani egy konfliktus résztvevőit, hogyan kell a feszültséget bemutatni, az újságírókkal találkozó interjúalanyok elégedettségét kiváltani kiegyensúlyozással, megszólalási lehetőség biztosításával stb. A főszerkesztő, akár tanulta ezt a szakmát, akár csak beletanult, sikeressé úgy tudja tenni a vállalkozást, ha mind a közönségre, mind az érintettekre tekintettel van, ha tud röviden és lényegre törően fogalmazni, egyszerűen jól írni, és korrekt viszonyokat kialakítani.

A tulajdonos a fenti szempontok közül egyiket se tudja jól. Se a megszólaltatás, kiegyensúlyozás, drámai feszültség keltése és médiaetikai szabályok tudása nincs meg benne, de nem tud jól fogalmazni és frappánsan írni sem, viszont tudja, hogy morálisan melyik párt a vonzó számára és kit gyűlöl.

Az elvek és a szakmaiság szembekerülése nem engedi meg a gazdasági logikák kibontakozását sem. A vadkapitalizmus párosul a vadszocializmussal. A bozótharcban a korlátlan eszközhasználat, a lovagiasság hiánya is megengedett. A tulajdonos például a leginkább felháborodott az új Médiatörvényen, amelyik eredeti formájában veszélyeztette a szabadságát (pl. a válaszadás joga témában, amelyik jogilag kényszerítette volna ki a kiegyensúlyozást), de saját vitáiban már előszeretettel fenyegetőzik jogszabályokkal, személyiségi jogi sérelmeivel, mikor a lapjából kiszorított más felületeken szóvá meri tenni, hogy mit is válaszolt volna. S persze őt is fenyegetik perrel, mert a sértett is ugyanebben a valóságban él.

A főszerkesztő tudja, hogy a panaszosnak igaza van, de ha azt mondja, hogy a tulajdonos tiltotta meg a közlést, akkor a tulajdonost „áztatja” el, és ezért rúgják ki, ha meg azt mondja, hogy ő is egyetért azzal, hogy a vitát ideje korán le kell zárni, és csak az egyik oldal véleménye jelenhet meg náluk, akkor meg saját meggyőződése ellen tesz, és a lap iránti piaci érdeklődés ellen, megromlik a helyi interjúalanyokkal a viszonya, és megnehezül a munkája.

Hány újságíró, főszerkesztő élt át hasonló szituációt az utóbbi két évtizedben? Vidéki, önkormányzatnak dolgozó lapok és elektronikus médiumai szinte folyamatosan, de látjuk, hogy a piacon kint levők is, sőt lehet egy olyan sejtésünk, hogy a közszolgálati szféra (ld. pl. Lomniczi-ügy) is ugyanezekkel a problémákkal szembesül: a szakmaiság becsületének leépülésével, a vezetés felé történő kiszolgáltatottsággal, az egzisztenciális függéssel, morális meghasonlottsággal. Saját megfigyelés az is, hogy a megnyomorodás mostanra már nem csak erkölcsi, de fizikális is. Az újságíró szakmában dolgozók a közszolgálattól a helyi szintig fizikailag is összetörtebbnek látszanak, mint mondjuk a multinacionális cégek napszámosai, akiket pedig a legkiszolgáltatottabb munkavállalóknak tartunk.

A lovagiasságot és a korrektséget nélkülöző viselkedés a mindennapok szintjén az ideológiai túlfűtöttségből, és bizonyos gyerekkori szocializáltságból táplálkozik. A demokráciára szocializálódók egészen korán nyesegetik önző egyéni vadhajtásaikat, a közösség kinézi őket, ha nem hallgatják meg a másik felet, ha nem viselkednek korrekten, ezzel szemben a hazai közösség törzsi jellegű, ahol a másik fél iránt nincs kegyelem, ahol éppen azt közösi ki a közösség, aki toleranciát mutat, és lovagias. A felsőoktatásban a vitakultúra hiába megfelelő, az onnan kikerülők visszakényszerülnek a nem-demokratikus életvilágba.

A szakmaiság becsületének a hiánya abból fakad, hogy a szakmák, jelesül az újságírók nem képesek megvédeni magukat, nem számítanak azok a díjak, amelyeket ők adnak, ellenben számítanak, amelyeket az aktuális hatalom ad. Az

említett példában a tulajdonos semmilyen újságíró szervezetnek nem tagja, ellenben büszkén állítja, hogy az általa vezetett lapcsoport önmagában fontosabb intézményi erővel rendelkezik, mint bármelyik újságíró szervezet. Nos, ez nem igaz, mert egy kis vállalkozásról van szó, de jól mutatja a provincializmus attitűdjét, amelyik áthatja az egész magyar társadalmat. Nem csak országhatárainkat illetően vagyunk provinciálisak, de nem látunk túl a városunk, a kerületünk, a falunk, a felvég, és lám, a vállalkozásunk határán sem.

A nyilvánosság leépülése nem most kezdődött. Az újságírók megnyomorodása a rendszerváltozás óta tart. Fukuyama társadalomelemzési technikáját használva rámutattunk arra, hogy ez a megnyomorodás elsősorban nem is felülről jön, hanem saját lelkünkéből, amelyik nem alkalmas arra, hogy feltöltse a szabadpiaci kereteket tartalommal.